

РЕЦЕНЗИЯ

от д. ф.н. Марияна Петрова Цибранска-Костова,
професор в Института за български език «Проф. Любомир Андрейчин» при Българската академия
на науките

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор'

по професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни

науки (Книгознание, библиотекознание, библиография)

Автор: Бояна Стефанова Минчева, докторантка на свободна подготовка

Тема: “Амулетните свитъци тип *абазар* в печатната традиция на южните славяни XVI–XVIII в.».

Научен консултант: проф. д.ф.н. Боряна Христова

Със заповед № В038-470 от 10.07.2015 г. на Ректора на Софийския университет “Св. Климент Охридски” имам честта да съм определена за външен член на научното жури за осигуряване на процедура по защитата на дисертационен труд на тема *Амулетните свитъци тип абазар в печатната традиция на южните славяни XVI–XVIII в.* Автор на труда е кандидатката за придобиване на образователната и научната степен ‘доктор’ Бояна Стефанова Минчева, докторантка на свободна подготовка. Дисертантката е представила в определения от закона срок пълен комплект документи, който изцяло отговаря на изискванията на Закона за развитие на академичния състав на Република България и Правилника за неговото приложение на СУ.

Бояна Стефанова Минчева притежава магистърска степен по специалността «Българска филология», по която се дипломира в СУ през 1994 г. Същевременно тя придобива библиотекарска правоспособност, завършвайки редица квалификационни курсове. Професионалният ѝ стаж изцяло е свързан с Националната библиотека «Св. Св. Кирил и Методий», където работи от 1987 г. и в момента, като е изпълнявала ралични длъжности на библиотекар, архивист, главен архивист, а понастоящем и ръководител на отдела «Ръкописи и старопечатни книги». Тази професионална подготовка на докторантката едновременно в полето на филологията, библиотекознанието и архивистиката е отлична база за разработването на самостоятелно научно изследване, на територията на което се пресичат тези направления.

В откритата процедура за придобиване на образователната и научната степен ‘доктор’ Бояна Минчева участва с дисертационен труд с общ обем от 257 страници (234 стр. основен текст; богат научен и справочен апарат, стр. 235–257, и приложения от снимков материал). Към труда са приложени автореферат и списък с 18 публикации; 2 труда в съавторство (описи и документални сборници), една рецензия. Специално трябва да се открият пет значими публикации по темата на дисертацията и една рецензия за книга в същото изследователско поле, които представят научните приноси на докторантката и апробирането на тезите и изводите от дисертационния ѝ труд пред широки научни среди. Предоставените научни материали и придружаващите ги административни документи са съобразени с всички предварителни законови изисквания, което ми дава основание да пристъпя към оценката за съдържателната, структурната, теоретико-методологичната и научнопрактическата същност на предложената дисертация.

Дисертационният труд на тема *Амулетните свитъци тип абагар в печатната традиция на южните славяни XVI–XVIII в.* е изключително актуален именно в рамките на посоченото професионално направление, съответства на богатия професионален опит на докторантката и предполага приложението на притежаваните от нея компетентности: за систематизация, описание, анализ на архивни единици; умение за ситуиране в културно-исторически контекст и извличане на информация от различни нива на битуване на текста и материалния му носител; отлична библиографска осведоменост, високо качество на научния анализ; висока култура на писмената реч. Неговата *дисертабилност* значително се повишава от ясният обект на изследване, избраната методология и прилежащите реалистични и конкретни цели и задачи. В основата на труда е заложено всестранното представяне и анализ на шест печатни амулетни свитъка с хронология между XVI и XVIII в., всички с южнославянски произход. Това са: Абагарът на Филип Станиславов; Люблянските плочи; Загребският абагарен фрагмент; Белградският (Банялучкият) абагар; 2 абагара на Стефан Ликич и като допълнение Абагарът на поп Илия Видранович, загубен за науката след 1976 г., но известен по публикувани данни. Проучванията върху амулетните свитъци с общо название «абагар» *не са извършени в пълнота* в славистичната медиевистика, въпреки множество предходни приноси на български и чуждестранни автори, които дисертантката отлично познава, коректно ползва и цитира. Затова тя си поставя основната цел да направи *първото системно и всеобхватно изследване* с краен резултат обособяване на абагарите като самостоятелна жанрова форма; едновременно им разглеждане като проява на книжовната и материалната култура; разкриване на комплекса от техни специфични черти и вписването им в контекста на славянската печатна традиция и южнославянската средновековна книжнина от епохата на

османското владичество. В същото време, тъй като самият обект на изследване е гранична зона за множество изследователски полета, неизбежно се пораждат следните основни релации: между писмен текст и устна култура; канонична християнска книжнина и народно християнство; между религия и магия; между книжовен и артефакт; текст-паратекст; текст – визуално изображение, а ако се добавят и общите културологични въпроси за авторите и особено ползвателите на абагарите, за общите християнски, общностните и семейните ценности в тази епоха като белег на народността и идентичността, работата се оказва в пълния смисъл на думата *интердисциплинарна*. За основен метод авторката основателно избира *сравнителния анализ* (приложен успешно между самите 6 абагара, от една страна, и между тях и еднотипни или други форми на славянската и световната култура), но трябва да се отбележи също така умелото вплитане на методи на архивистиката, текстологията, литературната теория и история, културологията и др. Те повишават актуалността на дисертацията, тъй като в последните години именно антропните и антропоцентричните анализи в различни дисциплини спомагат за един нов тип концептуализация на действителността и извличане на познавателен човешки опит. По този начин работата на Б. Минчева представлява *безспорен принос към теорията и практиката на заниманията с писмено ръкописно и печатно наследство*. Високите очаквания към труда се повишават и от експлицитно заложената в заглавието необходимост да се съчетават ясно дефиниран теоретичен аспект, от една страна, и проекцията на теорията върху конкретен изворов материал с практически резултати, от друга. Тази двустранна релация между теория и практика е осъществена на структурно и методологическо равнище в същинските глави на труда.

Авторката предлага сполучлива структура на работата. Тя е силно разчленена на раздели и параграфи с ясно съдържание и логическо движение от общите към частните проблеми. В структурно отношение трудът се състои от следните основни съдържателни единици: увод (с.5–10), пет глави глави (с. 11—216); заключение (с. 228–234), справочен апарат (с. 235–257) и приложения. Уводът застъпва основните понятия на изследвателската парадигма, като обект, цели, методи на работа и хронологичен обхват. Въпреки че тук Б. Минчева прави отстъпление от ясната организация на изложението в същинските глави и би могла да номерира или открои на същия принцип целите и задачите, стегнатостта и яснотата не оставят място за съмнение, че обектът на изследване се познава отлично и че е налице ясна концепция как трябва да се построи дисертацията.

Първата глава е озаглавена *Амулетният свитък в световната история* и въвежда в проблематиката чрез изчерпателен преглед на амулетната традиция в различни общества и исторически периоди, в различни култури и цивилизации. Тя засяга както въпроси на езико-

вата номинация, например самата спорна етимология и семантичната същност на ключовите термини *амулет*, *талисман*, латинските и гръцките кореспонденти в официални християнски източници, така и богат диахронен преглед на самото съществуване на амулетната традиция. Проследени са сведения от египетската Книга на мъртвите до предшествениците на славянските печатни часослови и сборници за пътници в западноевропейската книжовна култура (*Livre d' heures*); от първите документи за амулетни практики на българите (Отговорите на папа Николай по допитванията на княз Борис и данните от археологическите находки в България) до Индексите на забранените книги. От изключителна важност е обяснението на термините «текстов амулет» (с. 24) и «свитък» (с. 51–55) в научната литература и личното виждане на дисертантката, защото всъщност абагарите могат да се опишат и чрез двата. Съпътстващи термини са «народно християнство», «народна литература», «молитва», «фолклорни словесни формули» и др. Смятам, че изложеното в тази глава се отличава с прецизност на подбраната информация и е адекватно въведение в тематиката, тъй като създава широк контекст за проекция на конкретния южнославянски материал на един много широк фон. По същество именно в него се изясняват и *оперативните термини за работа*, без които изложението не може. Тази глава съдържа основополагащ терминологичен апарат и ясно очертава релационните сфери, които имат допирни точки с конкретната тема на труда. С особено задоволство ще си позволя специално да отбележа отлично поднесения обзор на историята, съдържателната същност и функционирането на южнославянските кирилски палеотипи (с. 31–40). Приносен характер има критическият анализ на съществуващата класификация на текстовите амулети по различни признаци, които Минчева основателно нарича “комплекси за всяко конкретно научно изследване” (с. 41). Очаквано критериите са много разнообразни. Те доказват пред колко сериозни проблеми се изправя техният изследовател, тъй като класификационните принципи съвсем не могат да се изчерпят само в познатата дихотомия форма – съдържание.

Следващата втора глава съвсем логично прелива в проблема как присъстват текстовите амулети в научната традиция (оригинално заглавие *Амулетите с писан текст в научната литература*). Тя обхваща разнообразно съдържание, което според моята лична оценка се групира около следните приноси моменти: **1.** Изясняване на историята и приложението на самия термин «абагар», който се свързва с личността на Филип Станисавов от послеслова към едноименната му книга, но фактически може да се предположи, че се опира на практиката на павликянската общност в Свищовско да носи като амулети свитъци със същото име; **2.** Определяне на общите формални разпознавателни критерии за абагара като текст в дълги и тесни рамкирани колони за оформяне в свитък при различни съдържателни и функционални

признаци; **3.** Пълен обзор на библиографирането на абагарите и осъвременяване на изворовата база данни с най-нова статистика и корекции; **4.** Преглед на фототипните издания (тази форма на популяризиране се отнася единствено за Абагара на Филип Станиславов, който има 4 издания); **5.** Въвеждане и представяне на всеки от шестте източника на изследването с абривиатура, пълен разпис на текстовия състав и гравюрите. Това е направено по еднотипна схема и с изчерпателни данни за всеки паметник. В тази глава авторката разглежда биографичните сведения за авторите на абагари, като естествено основен акцент е личността на Филип Станиславов. Държа да отбележа, че това изложение не прилича по нищо на суха биографична справка, заимствана от други източници. То е написано увлекателно, с подчертан личен подход и анализ. Авторката е намерила скрит смисъл в редица факти, които обвързват католическия свещеник с видни личности от Конгрегацията за разпространение на вярата и с делото, на което се е посветил. Минчева предлага много интересните си наблюдения от общ характер за някои типологични особености кои са създателите (грамотни лица свещеници, даскали, духовници, при открояващия се статут на «епископа от Велика България») и кои са потребителите на абагарите, с което отговаря на една основна триада за книжовния процес (кой, какво и за кого пише, създава). Поради характера на основния източник, Абагара от 1651 г., подобаващо внимание е отредено на павликянската общност, тъй като единствен от всички останали той е носител на различни от православието конфесионални (и дори институционални) признаци и е предназначен за една обособена част от българската народност.

Трета глава е онасловена *Апокрифни текстове и заклинания в южнославянските абагари*. В нея по-конкретно се описват съдържателните признаци на славянския текстов амулет. Те са разделени в две основни групи: 1. Трите текста с имена на св. Кръст Господен, на Бог и Богородица; 2. Заклинателни текстове, повечето от които са познати на южнославянския требник. Самостоятелно място заема Авгаровият цикъл, защото той се среща единствено в Абагара на Филип Станиславов (нататак АФС). Коментирайки литургическата формула в АФС за поклонение към св. Кръст, Минчева, следвайки приносите на Л. Илиева, анализира интересната замяна думата *воскресение* с *карштение* и я обявява за «авторски неологизъм» (с. 108) с ритуална стойност за въвеждане на павликяните в лоното на католическата църква, още повече че според дуалистичната доктрина те не вярват във възкресението. Авторката прави много точни наблюдения за присъствието на четирите гореспоменати текста във венецианските сборници за пътници, но с различна изчерпателност, което доказва безспорната им популярност. При анализа на другите текстове от този раздел Минчева прави редица корекции на съществуващи мнения и прецизира много по-точно от направеното до момента

присъствието на текстовете в отделните представители на венецианската палеотипия, с основни представители сбониците за пътници на Вуковичите и на Яков Крайков (Часослова от 1566 г. и «Различни потреби» от 1571-1572 г.). Приносен характер има публикуването с наборен текст на имената на Бог и на Богородица според южнославянските печатни абагари, палеотипите и отделни, подбрани от авторката ръкописни източници от следващите векове. Това ѝ позволява да направи пословен анализ на тези списъци от епитети или метафорични съществителни, с което се доказва особеният статут на АФС. Силата на тези имена като средство за защита в широк смисъл и необходимостта да се прикрие апокрифният им характер, налага подбор на текстовете от тяхното обкръжение. С това всеки от издателите във Венеция се е справил по свой собствен начин. В този контекст е отредено специално място на Авгаровия цикъл. Историята на Авгаровата епистолия е описана изключително подробно и в съпоставителен план между някои най-важни представители: от оловен амулет от X в., през апокрифи на поп Йеремия (Повест за кръстното дърво) до палеотипите. По този начин е спазен един общ подход и всеки отделен текст е обособен с изчерпателен извор и съдържателен анализ, включително вече познатата практика на наборно представяне на текстове за илюстрация на анализа. Подобен подход е правилен и полезен за ползвателите на труда. Именно в частта за Авгаровия цикъл Б. Минчева прави едно смело наблюдение, за което до момента в научната литература бе само загатнато, а именно – че Филип Станиславов е ползвал книгата на Яков Крайков Часословец от 1566 г. при съставянето на своя Абагар и че този разпознаваем текст в двата източника може би е съставен от самия Яков (с. 130). Ще се присъединя към нейната хипотеза, както и към напълно основателния втори извод за ролята на Епистолията и нейната апотропейна сила именно по време на път. Това обяснява мястото ѝ в репертоара на сборниците за пътници. И отново АФС добавя към функциите на текста нещо различно – въздействието на Авгаровото писмо срещу вещици, врачки и баячки като елемент от добре обмислената програма на Станиславов против суеверията на павликянското население.

Вторият тип текстове със заклинателен характер са представени отново с присъщата на Б. Минчева последователност в схемата на научния анализ, съчетаваща историята на текстовете, сравнение между източниците, издаване на самите текстове. Авторката е отделила особено място на надписаните с името на св. Григорий Чудотворец заклинателни молитви и присъствието им в различни палеотипи, между които втория сборник за пътници на Яков Крайков, както и на молитвите срещу нежит. Във връзка с това са изказани и допълнителни хипотези, които не произтичат от тематиката на труда, но са чудесна илюстрация за аналитичното мислене на дисертантката (например хипотезата за богомилски аспекти в

прочутото сведение на Яков Крайков за цар Петър от «Различни потреби», с. 144). Макар че аз лично се въздържам засега от подобна хипотеза и смятам, че не бива да се смесват безспорните дуалистични основи на павликянския мироглед в АФС с недоказаните богомилски пристрастия на Яков Крайков век по-рано, не мога да не оценя инвенцията. Може да се обобща, че заклинателните микротекстове характеризират южнославянския текстов амулет тип абагар, тъй като се срещат в четири от шестте източника.

Изчерпала апокрифното направление в състава на абагарите, Б. Минчева естествено се насочва към *Аспекти на каноничното в амулетната практика* (четвърта глава, с. 152–189). Авторката се спира последователно на евангелски перикопи, които се използват в качеството им на новозаветни текстове с апотропейна сила (в Люблянските плочи); на тропари и кондаци, придружаващи светителските изображения в някои абагари; на отделни молитви. В хода на изложението на този нов материал са изказани отделни хипотези, които са личен принос на дисертантката и не бива да останат незабелязани. Такава например е тази за възможността Стефан Ликич не просто да е заимствал от руски източници, но и да е съставил отделен абагар с Молитвата на Седемте отроци в Ефес (с. 160). Най-същественният принос отново обаче е концентриран в специфично българския аспект на абагарната традиция – делото на Ф. Станиславов. Намирам изложеното от стр. 161 до края на главата за едно обособено приносно ядро в дисертацията, в което се откроява творческият профил на автора на този уникален източник. Б. Минчева разглежда корпуса от *Станиславови молитви* (общо 25) и пояснителните текстове към тях с тезата, че това са авторски преработки или композиции на самия Станиславов. В този смисъл тя е намерила адекватен начин да ги назове. Всяко предположение за влиянието на някакъв първоизточник е подчинено на виждането за съвместителството в лицето на «епископа от велика България» на посредническите «лица, фигури» на духовното, каквито дори и през Възраждането са попът, даскалът и духовникът. Ролята на духовния наставник е да обгрижва телесното и душевното здраве на повереното паство с молитвени текстове, много от които обслужват двойко и римския ритуал, и ритуалните елементи със степен на допустимост в богомилската доктрина (например Отче наш). Очертава се още една линия – Станиславов да е познавал и православната книжовна традиция в разпространението на някои молитвени и псалтирни текстове, с която също се е събразявал. Минчева акцентира на още една особеност на Абагара и неговия създател – скритото послание на числата и криптограмите като вид паратекст, съдържащи техниката на акростиха (например вплетената дума «късмет» и семемите на употребата ѝ, акролексата в края на АФС и др.). Тези данни Минчева разчита по оригинален и приносен начин (с. 184–185).

Петата глава *Светци, свети образи и религиозни сцени в южнославянските абагари* вече е фокусирана върху изобразителния репертоар на абагарите, върху ксилографията, сръбската щампа, самостоятелните гравюри. Изображенията на светците в южнославянските абагари имат колкото самостоятелна, толкова и обвързана с тестовия амулет история. Анализът на този тип материал е подплатен със статистика, с онагледен в таблици сравнителен материал на изображенията. Оказва се, че най-богати на гравюри са Люблянските плочи. Някои абагари съдържат само избрани изображения на светци от зимния календарен цикъл (като Загребския фрагмент). Профилирането на базата данни от изображения с най-висша рангова конотация – св. Богородица и Иисус Христос, през архангелите (св. арх. Михаил), св. Йоан Кръстител и др., е систематизирано в отделни параграфи, в които всички светителски изображения са разгледани от формална и съдържателна страна. В същото време остава впечатлението, че абагарите и печатните книги поначало имат своя собствена логика на попълване на светителския репертоар, а това за пореден път доказва самостоятелността на двете форми на книжнината, които си взаимодействат. Например въпреки силната народностна ориентация на първия български печатар, той не включва изображение за св. Петка, нито пък възпроизвежда първото печатно произведение на българската литература (Житието на св. Петка от Патриарх Евтимий). Това прави преди него Вукович баша още през 1520 г. Съдбата на текстово-изобразителния комплекс около св. Петка, основателно обявявана за една от небесните покровителки на българите и на Балканите, показва интересна съдба в палеотипията и у Ф. Станиславов. Ако липсата ѝ в Абагара от 1651 г. изглежда професионално оправдана, остава загадка защо Яков Крайков пропуска този акцент в своите издания. Едно много логично обяснение остават комерсиалният аспект на книгоиздаването и стремежът да се търсят нови пазарни ниши чрез нови текстове и нови визуални послания към потребителя, без обаче подобни хипотези да слагат финална точка на питанията относно тази специфика на българския влог в славянското книгопечатане. Изображения на св. Неделя пък изобщо липсват в печатната книга, естествено и в Абагара. Св. Григорий Чудотворец присъства с изображения само в Люблянските плочи. Това означава, че абагарите са имали ясни и конкретни приложения, чиито явни и скрити послания подлежат на изследователска интерпретация. Специалното разглеждане на светците от зимния и пролетния цикъл в Абагара от 1651 г. всъщност е основание да се търси скрит езотеричен смисъл в организацията на материала, в символиката на броя на изображенията и разположението им. Б. Минчева формулира идеята за един истински «народен календар» в книгата с цел общността да бъде интегрирана в единна образно-митологична система. С тази своя битност Абагарът от 1651 г.

за пореден път застава встрани като самостояйна, оригинална цялост, за което примери са приведени във всички раздели на изложението.

В заключение бих искала да подчертая още веднъж общите приносни моменти на труда, чиито частни микроприноси могат да се открият на много места в отделните параграфи и дори редове на писмения текст. Всеки, който чете този труд, ще открие множество творчески интерпретации и пръснати из целия труд идеи, които биха захранили бъдещи изследвания. Лично аз винаги съм смятала богатството на идеи (включително «подарените» на други изследователи) за проява на талант при водене на научната анкета според принципа, че споделя този, който има какво да сподели. Б. Минчева е натрупала значим научноизследователски опит при работата с конкретния обект на изследване, както и с голям масив кореспондиращи сравнителни източници. Ще повторя още веднъж основната макрорамка на положителното в това изследване:

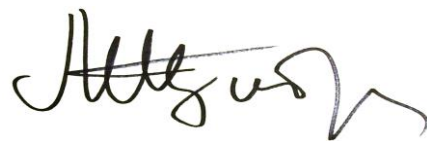
1. Доказана е важната методологическа постановка за абагарите като пресечно поле на християнската канонична и народна култура.
2. Те «пренасят кода на християнството» (с. 231) при специфични условия и при липса на пълна тъждественост в отделните им представители. В същото време се създава типологическа макрорамка за проучване на самия жанр в славянската книжовна традиция.
3. Българската следа в абагарите е силно изявена именно с различния, «авторския» абагар, Абагара на Ф. Станиславов. Комплексният анализ на този паметник въпреки обилието от разнолика научна литература върху него е безспорен личен принос на дисертантката. По този начин тя успешно попълва общобалканската и южнославянската типологична матрица със специфичен български материал.
4. Предложените класификации и терминологични анализи са принос към теоретичната обосновка на труда. В същото време наборните текстове и изобразителният репертоар, поднесени в органично единство с изложението, са безспорен научно-приложен аспект на разработката.
5. Приведен е много богат сравнителен материал от славянски ръкописни извори и от световната амулетна практика.
6. Работата се отличава едновременно с енциклопедичен характер, силна информационна натовареност, но и с умение това да се поднесе организирано, стегнато и увлекателно.
7. Непрекъснатите опозиции в научната парадигма, придържането към ясен доказателствен план, последователността, съпътстващите хипотези са все белези на

зрелостта на един завършен изследовател, който с настоящата разработка финализира своите интереси и дава заявка за бъдещи трудове.

Ако всичко гореизложено звучи като панегирик, трябва да призная, че аз нямам особена заслуга. Предложеният труд е качествен научен продукт. Той ми дава увереност, че в българската наука темата за южнославянската палеотипия (и свързаните с нея абагари) ще продължи да присъства подобаващо, тъй като това е и една от темите на моите научни пристрастия. Разбирам какво има предвид авторката, когато говори за подценяване в миналото на обекта на изследване. За щастие именно с трудове като нейния това се преодолява.

Авторефератът представя вярно и адекватно научното съдържание на труда и отговаря на изискванията за неговото съставяне. Кандидатката е приложила списък на своите приноси и задължителната библиографска справка за публикациите по темата на дисертацията, на които вече се спрях.

Успешно разрешените цели и задачи на изследването и неговите приноси ми дават основание да направя заключението, че трудът на **Бояна Минчева *Амулетните свитъци тип абагар в печатната традиция на южните славяни XVI–XVIII в.*** с научен консултант **проф. д.ф.н. Боряна Христова** отговаря на изискванията за дисертабилност и качество на научното изследване според действащите нормативни документи. Поради това убедено давам своята положителна оценка за труда ***и ще гласувам въз основа на него на Бояна Стефанова Минчева да се присъди образователната и научната степен ‘доктор’.***

27.08. 2015 г.
София

Рецензент: проф. д.ф.н. Марияна Цибранска-Костова,
Институт за български език – БАН

